

– Hej, be jó szagot érzek! – Akkor már kitették a frissensült kenyeret, de mindéig le-
esett. Fogott egy százast szöveget, odaverte a cipót. Odaverte, s az ott volt. No, meg is szó-
lalt a hétszer sült kenyér:

– Te ide be nem jössz!

– Hát ez meg ki? – kérdi a hétfejű sárkány – Ez kicsoda?

– Ez én vagyok! A hétszer sült kenyér.

– Hö, az anyját, de idehallgass, te hétszer sült kenyér! Én megtisztellek a buzogányom-
mal.

– Tiszteld az apádat! – mondta a törvényt neki a kenyér.

Megmérgeződött a sárkány.

– Te, én foglak s megeszlek.

– Te, idehallgass, te ide akkor teszed be a lábadat, ha veled is megtörtént, ami énvelem.
Téged vessenek el a földbe, ott rothadj meg. Ha kinősz, kaszával vágjanak le szépen,
csépüljenek meg, őrljenek meg, gyúrjanak meg tésztának, süssenek meg hétszer a ke-
mencében!

– No, akkor én nem menek ide, be nem megyek ide! – S azzal a sárkány megindult, s
talán még most is megy, ha meg nem állt.

A döglött marha lábán sirülő vár meg egyre lassabban sirült, aztán megállt. Hogy aztán
ott bent a boldogságot eltöltik-e velem, vagy nélkülem, azt már nem tudom. De az én
mesémnek ez a vége. Ez a vége, tegyétek a jégre, csússzatok el véle!

Elhangzott a halásztelki ÁMK óvónőinek továbbképzésén.

BERECZ ANDRÁS

Utak a filozófiához

Leíró-értékelő panoráma

*Tudományos, ismeretterjesztő és pedagógiai célzattal íródott bölcseleti könyvek
számbavétele írásom elsődleges célja, de nem tartom elkerülhetőnek, hogy ne
szóljak előzetesen a korszituáció – globális, filozófiai, pedagógiai – vonzatairól,
majd záró aktusként a lehetséges hiátusokat betöltő gondolataimról.*

A globális gondok egyik fele egzaktan mérhető. Már unásig tudjuk: ózonlyuk, nukleáris
háború vagy túlszennyezettség, az esőerdők és vizeink pusztulása, városi túlnépese-
dés... Évente összefoglaló jelleggel egyre többet megtudhatunk mi is a Worldwatch Ins-
titute *A világ helyzete* címmel megjelenő jelentéseiből. A probléma másik fele, hogy min-
den globalitás távol esik tőlünk. Nem látjuk a felettünk lévő lyukat (igaz, az ózon is egyre
kevesebb), háború sincs éppen 93 ezer négyzetkilométerünkön (ami van, az kicsit lej-
jebb), esőerdők nincs, a vizet meg kevésbé szeretjük, mert klóros és inkább mást iszunk
(a mosdás szempontjából meg mindegy). S mivel regionalitásunk, lokalitásunk közel esik
hozzánk: mi mindent tudni vélünk. És ez a vélekedés nem mérhető. Legfeljebb betájol-
ható, sejthető, megszimatozható.

A filozófia kérdései is – sokszor úgy tűnik – már végképp a senki földjére űzettek. Már
nem csak az újkor nagy eszméi, iskolái mondtak búcsút a békés polgárokhoz való kö-
zelférközésnek. Annak idején még kitüntetten közeledhetett *Descartes* a svéd királynő-
höz, *Spinoza* a kézműves mesterséghez, *Kant* Königsberghez, *Hegel* a lovon ülő világ-
szellemhez, *Kierkegaard* idealizált kedveséhez, *Nietzsche* Zarathustrájához, *Marx* egy
hús-vér munkáshoz, *Lukács* a párthoz, mint a filozófia hallgató-cselekvő-akaró-érző-
gondolkodó alanyához-tárgyához-szubjektumához-egzisztenciájához-emberfölötti-em-
beréhez-nembeli-lényéhez-népbiztosához. A században még történt két nagy kísérlet a
logikai pozitivizmus és a hermeneutika bűvkörében, ám már ez is úgy néz ki(?), hogy

csak a beavatottak szellemi kalandja marad belőle. A többieknek jókora ideológia és politika szélsőségekkel, gazdaságszegénységgel, kultúra konzum öltözetben: az egyén és közösség meg valahol, többnyire jó messzire egymástól.

És az már csak kételyeinket szaporítja, milyen kapcsolatba lép egymással *bölcselet* és *pedagógia*. Mert kérdéses pont jócskán akad. Kezdve a honi bölcselet lététől (az originalitásról most ne szóljunk) egészen a pedagógiai adaptáció és közvetítés nehézségéig. Mivel a jó öt évtizeddel ezelőtt megszűnt polgári jegyeket is magán viselő oktatási rendszerünkben létezett a filozófia tanítása, majd az azt követő évtizedek jórészt csak az ideologikus felhangokkal megterhelt dialektikus és történelmi materializmus származékait legalizálták, most ismét választási lehetőségek előtt állunk. Elsősorban a tekintetben, hogy mit és milyen szisztéma szerint adjunk tovább a filozófia címszó alatt a középiskolában. Másrészt az is figyelmet érdemlő dolog: *milyen képességek fejlesztését és milyen értékek bemutatását szorgalmazzuk*.

A következőkben néhány forgalomban lévő és az elmúlt években megjelent filozófiakönyv áttekintésére teszek kísérletet, hogy majd azt követően néhány értékelő megjegyzés keretében kitérjek a már jelzett képesség és érték problémakörére.

(*Könyvek és beszédmódok*) A problémaorientált leíró-bemutató beszédmód jellegzetes megnyilvánulása *Nigel Warburton A filozófia világa* (Kossuth Könyvkiadó, 1993) címmel megjelent kis könyvecskéje. Már maga a probléma kifejtése, hogy „Mi a filozófia?” – az, amit az egyes filozófusok csinálnak! –, mintegy előlegezi a szerző beállítódását. Nem saját nézeteit tárja elénk sorban az egyes ismeretelméleti vagy ontológiai dilemmákról, hanem csupán eszközt kíván az olvasók kezébe adni, amelyek elsajátításával mindenki megkezdheti a gondolkodás önálló tevékenységének nem kevés fáradsággal járó munkáját. Kellő mértéktartással szól a filozófia hatóköréről s a más diszciplínákhoz való viszonyáról, s arra szólítja fel olvasóit, hogy mindenkor szükséges saját kritikai szemléletünk kimunkálása. S ami még külön érdeme a könyvnek, hogy az egyes fejezetek önálló bevezetéseként is szolgálnak, legyen szó az istenről, etikáról vagy a művészet és esztétika kapcsolatáról. Így a különböző érdeklődésű befogadók saját vonzalmaiknak megfelelően választhatják meg a sorrendet.

Másik igen fontos és tulajdonképpen háttérismeretek tárházával szolgáló munka a *Filozófiai kisenciklopédia. A nyugat filozófiája és filozófusai* (Kossuth Könyvkiadó, 1993). Az ideológiai-politikai előítéletektől mentes lexikon az *átfogó alapismeretek* biztos kézikönyveként jöhet számba, amelynek magyar nyelvű változata felbecsülhetetlen: komoly hiányt pótol. Ez még akkor is így van, ha nyilvánvaló arányeltolódásokkal szembesülhetünk az oxfordi filozófusok tolmácsolásai kapcsán. Elég, ha csak az analitikus és kontinentális filozófia pólusaira gondolunk, ám mindezek mellett az európai hagyomány egészéről pontos és szabatos ismereteket kapunk.

Bertrand Russel A nyugati filozófia története (Göncöl Kiadó, 1994) címmel megjelent nagyszabású opusza egy bölcselető originális teljesítménye arról, hogy *ő hogyan látja a világot a filozófiatörténet tükrében*. S mindezt olyan társadalomtörténeti összefüggések keretébe ágyazottan teszi, ahol nem csupán az egyes iskolák, filozófusok és probléma-komplexumok sora rajzolódik ki, hanem láthatóvá válnak azok a közösségi és egyéni mozgatórugók is, amelyek a háttérben folyamatosan jelen voltak. Ha Russel túlhajtott logikai pozitivizmusának nyilvánvaló ferdítésein túltesszük magunkat, akkor egy komplex világ- és emberkép dinamikája tárul föl előttünk, amivel vitatkoznunk érdemes, azonban elolvasásának hiánya komoly veszteséget jelentene.

Az SH-atlasz sorozatban megjelent *Filozófia* (1993) 111 színes oldal és 1125 tárgyszó keretében *szemlélteti* a bölcseleti tanok történetét a kezdeti keleti filozófiáktól napjainkig. A kötet elsősorban a vázlatos összefüggések bemutatásával és néhány kulcsfogalom kiemelésével, képi szemléltetésével érzékelteti a gondolkodás történetének változásait. A vizuálisan megjelentetett értelmezések és táblázatok alkalmat adhatnak mind az elmélyült meditáció elindításához, mind a gyors és praktikus tudás megszerzéséhez. S más könyvek társaságában a kötet – mint kiegészítő elem – rendkívül hasznosan forgatható, mivel úgyszólván minden jelentékeny mozzanatra találunk utalást, egy rövid magyarázatot vagy táblázatba foglalt ismereteket.

A *bemutató-értékelő rendszerezés* igen igényes változatát testesíti meg Arno Anzenbacher *Bevezetés a filozófiába* (Herder Kiadó, 1993) címmel napvilágot látott munkája. A ma már klasszikusnak mondható *neotomista beállítódás* kiegészül *korunk* jelentékeny iskoláinak, áramlatainak bemutatásával (logikai pozitivizmus, pragmatizmus, posztmodern stb), valamint az *egzisztenciálfilozófia* keratív adaptációjával. Az egyes kérdésköröket bemutató fejezetek – a filozófia lényege, létfilozófia, éntilozófia, a reflexiók lehetősége, logika és tudományelmélet, az ember, etika, isten – mintegy előkészítik a hit felé vezető utat, azaz hogy milyen kérdéscsoportok és válaszok megfogalmazása szükséges ahhoz, hogy az ember létének végső értelmét megtalálja: *az ige hallgatója legyen*. Bár a munka egésze felfogható az előzőekben megfogalmazottak előkészítéseként is, azonban ennek az útnak a végigjárása a nem elkötelezettek számára is lehetséges és tanulságos, mert olyan ismeret- és érvrendszer segítségével történik, amelynek megtapasztalása egyben a filozófia egyik formáját is magába foglalja.

Hasonlóképpen *szisztematizált és célorientált szerkezeti felépítésű Turgonyi Zoltán A filozófia alapjai* (Egyházfórum Alapítvány, 1993) címmel megjelent történeti vázlat. Végző soron itt is a végső értékekre és az Egészre irányuló metafizikai előadódást találunk, ahol a filozófiai diszciplínák áttekintése mellett jelen vannak a történeti konstrukciók elemzése is. A szerző különböző értelmezései a *hittel választott világnézet* létjogosultsága mellett érvelnek.

Ehhez a vonulathoz sorolhatjuk Turay Alfréd, Nyíri Tamás és Bolberitz Pál *A filozófia* címmel ismét napvilágot látott könyvét. A definíciók, a történeti alakváltozások nyomon követése, a problémaorientációk mozgásai, a lét, isten és ember kérdésének, valamint a logika és etika áttekintésének is – akárcsak az előző könyvnél – a *keresztény erkölcsiség* megalapozása a célja. Nagyon fontos, hogy érzékletes szövegválogatás és ábrarészlet kíséri az elemzéseket, így lehetőséget kínál egyúttal arra is, hogy más leágazásokat és nézeteket is megismerhessünk.

Három elsőrendű filozófiatörténeti munkát szükséges még megemlítenünk: Nyíri Tamás *A filozófiai gondolkodás fejlődése* (Szent István Társulat, 1994) és Dörömbözi János *A filozófia elmélete és története* (Tankönyvkiadó, 1994) című művét, valamint a Steiger Kornél szerkesztésében megjelent, *Bevezetés a filozófiába* (1992) című szöveggyűjteményt. Az első esetben a *neotomizmus* eredményeinek és a *hazai hagyományok* (Kecskés Pál) beemeléseinek szép példájában találkozhatunk, precíz fogalmi és filológiai kidolgozottság kíséretében. A második munkában elsősorban a *hagyományos irányzatokhoz és személyekhez* köthető „semleges világnézeti alapon” konstruált történetiséggel szembeüthetünk. A szövegválogatásban az egyes szövegekhez kapcsolt értelmezésekben főként a *filozófiai szövegelmélet és rekonstrukció lehetőségei* kerülnek előtérbe. A különböző – felsőfokú és középiskolai – tudásszintekhez köthető elemzések és szöveggösszefüggések ismételtén aláhúzzák: a filozófia *történeti jelenségeinek* áttekintése nem pusztán öncélú historikus kalandozás, hanem elősegítheti a különböző korokban, világlátásokba való *megértő behelyezkedésünket*. Ami azért is lehet jelentékeny hozadék, mert ilyen összehasonlítások birtokában sokkal inkább lehetőségünk nyílik a saját korunk problémáinak megismerésére, mintsem ha szigorú problémaorientált megközelítést alkalmaznánk, háttérbe szorítva a kontextualizációs mozzanatok rendkívüli jelentőségét.

Szabó Árpád és Ferge Gábor *Bevezetés a filozófiába* (Societas Philosophia Classica, 1993) című munkája egy *redukcionista szemlélet* eredménye. A szerzőpáros ugyanis a történetiséget pusztán a klasszikus görög filozófia tekintetében alkalmazta. Ennek az intervallumnak a keretében mutatják be a lélektan, ismeretelmélet és etika kérdéskörét. S bár a könyv egésze igen korrekt, és majdnem minden lényeges dolgot megtudunk *Szókratész, Platón vagy Arisztotelész* idevágó nézeteiből, ám azóta is történt egy s más a bölcsélet történetében, nemkülönben az emberiséggel magával. Így méltányolni lehet azt a sokatmondó és a háttérben rejtett előfeltevésként megbújó nézetet, miszerint a filozófia története csupán kommentár Platónhoz (Arisztotelész is!), ám elfogadása több mint kockázatos, mert a történeti látásmód elemi követelményeit sem közvetíti. Hasonlóan kérdéses – bár más szempöngből – Szabó Árpád *Magyarság. Irodalom és filozófia* (Societas Philosophia Classica, 1994) címmel megjelent munkája. Nem azt a tételt vonom teljességgel kétségbe, hogy az irodalomban jelentékeny filozófiai gondolatok voltak

az elmúlt öt évszázad során, s hogy ez különösen igaz hazai históriánk tekintetében. A történeti visszapillantás – *Janus Pannonius, Balassa Bálint, Apáczai, Bessenyei, Kölcsey, Vörösmarty, Bolyai, Babits, Arany, Petőfi, Madách, Ady, Kosztolányi* – elősegítheti, hogy az egyes szerzőknél az irodalom vagy a (már majdnem) filozófia (pedagógia, jog, esszéforma stb.) határterületeinek fontosságát bemutassa.

De ez a szemlélet azt is sugallja egyben, hogy nyugodt szívvel eltekinthetünk olyan magyar nyelven megfogant, alapveően filozófiai ihletettséggű művektől, mint *Bárany Péter* vagy *Márton István* kantianus bölcselete, *Szontagh Gusztáv* egyezményes filozófiája, *Erdélyi János* hegelianus gondolkodása, *Eötvös József* politikai filozófiája, *Böhm Károly* *Az Ember és Világa* címmel közzétett összefoglalása, vagy századunk néhány kimagasló képviselőinek művei *Zalai Bélától* Lukács Györgyön át *Pauler Ákosig, Bartók Györgyig, Palágyi Menyhértig, Barandenstein Béláig*, hogy csak néhány jelentékeny nevet említssek. Az 1945 utáni bölcselet sok tekintetben kompromittált, ám maradandó értékeket is létrehozó *Budapesti Iskolájáról* már nem is szólok, s az elmúlt évtized sok mindenben megváltozott helyzetéről, alkotóiról, műveiről, intézményeiről és orgánumairól sem. Mind ezt csak azért jeleztem ilyen élesnek tűnő kritikai megvilágításban, hogy aláhúzzam azt a valóban érvényes megállapítást, hogy a magyar bölcselet történetében csak nagyon keveseknek – és azoknak is többnyire csak félig – sikerült eredeti teljesítményt felmutatniuk. Az azonban már több mint vitatható, hogy a magyar nyelv alkalmatlan mély és absztrakt filozófiai kérdések megfogalmazására. Inkább azt mondhatjuk mi is, mint amit *Vajda Mihály* megfogalmazott: „Ez a nép soha nem volt abban a helyzetben, hogy felállítson egy új világot, amely az emberiség, az európai emberiség számára új otthont adhatott volna... Nem létezik filozófiátlan nép. Csak olyan népek vannak, akiknek soha nem adatott meg, hogy részesei legyenek a történelemnek, és így sohasem válhattak a gondolkodók népévé” – írja jeles filozófusunk. *A posztmodern Heidegger* (T-Twins-Lukács Archívum – *Századvég, 1993*) című tanulmánygyűjteményben szereplő dolgozatában.

Mindez nem jelenti azt, hogy ne lettek volna igényes kezdeményezések a honi bölcselet történeti értékeiben, mint azt jelzi a *Galagonya magyarok* (Comitatus, 1992) és az *Elmész* (Comitatus 1994) címmel napvilágot látott két szemelvénygyűjtemény is, ahol az elmúlt négy évszázad terméséből olvashatunk. S egyúttal meggyőződhetünk arról is, hogy bár mindig az éppen időszerű irányzathoz való kötődés jellemezte szerzőinket, ez azonban nem gátolta meg őket abban, hogy sajátosságosan magyar sors- és valóságproblémáinkat filozófiai reflexió tárgyává tegyék. S ennek felbecsülhetetlen jelentőséget kölcsönöz az a *pedagógiai vonzat* is, hogy érzékeltetik az írások: *nem pusztán a heroikus és szimbolikus költői formák keretében kerülhetnek napvilágra az ember, a világ és a történetiség kulcskérdései*.

Végezetül még egy munkára hívnám föl a figyelmet: *Maria Fürst Bevezetés a filozófiába* (Ikon Kiadó, 1993) című művére. Ez a főként a középiskolai oktatásban használható munka a *szisztematizációk fogalmi és érzéki megjelenítését* egyaránt előtérbe helyezi. A különböző kérdéskomplexumokat – a valóság és lét kérdéskörétől a történetiségen, a gyakorlaton és a nyelven át az etikáig – mind szemléletes formában vetíti elénk.

Ebben a feldolgozásban ölt látható alakot és kapcsolódik össze a pedagógiai adaptációval annak a hegel gondolatnak a hozadéka, amely az *eszme érzéki látszásáról* beszél. Az esztétikum szféráját is különböző oldalról megvilágító képek így nemcsak a puszta szemléltetés eszközei, hanem a szépre vonatkozó filozófiai reflexiók kialakítását is elősegítik. S mivel ebben a könyvben a klasszikusokon kívül olyan alkotások is megtalálhatók, amelyek egyaránt szólnak századunk valóságának művészi leképezhetőségéről és ennek lehetetlenségéről, így jelentékeny kapcsolat építhető ki a kötet segítségével korunk valóságfogalmának konstruáltságával és más tartományokkal kapcsolatban.

(*Néhány értékelő megjegyzés és javaslat*) Az előzőekben bemutatott könyvek – már mennyiségi és minőségi tekintetben is – azt érzékeltették, hogy van választási lehetőség a pedagógiai adaptációk tekintetében. Most mintegy zárójelbe is tehetjük az egyes könyvek részletes értékelését, mert azoknak a munkáknak, amelyeket az előzőekben vázlatosan bemutatam, mindegyike alkalmas lehet arra, hogy a filozófia tanulmányozásához segítséget nyújtson. A szóba hozott könyvekből a lehetőségek igen széles skáláját ismerhettük meg a leíró analitikus szemlélettől, a problémafeltáró bemutatás angolszász

hagyományaihoz való kötődéstől az elkötelezett katolikus és neotimista szemléleten és történetiségkoncepción át a klasszikus antikvitáshoz és a magyar literatúrához kötődő beállítódásig, valamint a szisztematizáltság érzéki és valóságközeli bemutatásáig.

Három alapvető hiányérzetemnek azonban mindenképp szükséges hangot adnom. Először a *honi filozófiai hagyományok* megismertetését említhetném – a már az előzőekben tett megjegyzéseimmel összhangban. Mindenképp szükséges, hogy a bölcselet hagyományait beépítsük a kultúra egészébe, mert ezáltal tudjuk elérni, hogy meglévő értékeink ne merüljenek a feledés homályába, újrafelfedezhetővé váljanak, s ez teremthet lehetőséget az elmúlt évtizedek ideológiai ballasztjainak, rejtetten ma is jelen lévő terheinek lerázására.

Másodjára érdemes röviden szót ejtenünk az *esztétika* önálló filozófiai diszciplínaként való említettségéről és az elmaradás lehetséges következményéről is. Azt a technikai korszituációt, amely még a művészeteknek is alig-alig ad teret, még kevésbé a művészetéről szóló beszédnek, csak akkor formálhatjuk valamelyest a saját és közösségi igényeink képére, ha az igaz és jó antik fogalmai mellé a szép megjelenő, világot felállító érvényessége is csatlakozik: ha a három együttes jelentkezésével számolunk, ezek meglétére vagy hiányára reflektálunk.

S harmadjára a *filozófiai antropológia* átfogó diszciplínájára utalnék, amelynek keretében mind a globális, mind a regionális és helyi létkérdéseink megfogalmazhatóvá tehetőek. Mert az emberi lét, természeti és társadalmi környezetünk megmaradása napról napra sürgetőbb kérdésként jelentkezik. S a végső kérdésekbe való beavatódás nem egy egyszeri praktikus tanulás eredménye, csak hosszú folyamat keretében lehetséges.

S végül még néhány megjegyzést szükséges rögzítenünk, amelyek csak látszólag pusztán filozófiai-metodológiai természetűek. Annak a *közös hermeneutikai nézőpontnak a kimunkálásáról* van szó, amelyről *Heidegger* a következőket fogalmazta meg: „A hermeneutikának az a feladata, hogy a mindig saját ittlétet létkezelésében tegye ezen ittlét számára hozzáférhetővé, nyilatkozzék meg neki, és járjon utána annak az önelidegenedésnek, mellyel az ittlét meg van verve.” És ez elvezethet, illetve hozzásegíthet a történeti szituációkból kinövő megértéshez, amit szerzőnk a következőképpen fogalmazott meg: „A megértést kiépülését nevezzük értelmezésnek. Benne a megértés megértőn sajátítja el azt, amit megért. Az értelmezésben a megértés nem valami mássá, hanem épp önmagává válik.”

A hermeneutikai metodika alkalmazásának segítségével olyan gondolkodási és reflexiós „érzék” kialakulása válik lehetségessé, amely konstitív és kreatív módon tud megnyilatkozni különféle helyzetekben. Esélyt adhat olyan beleérzőképesség kimunkálására, amely mind a saját magunk, mind a másik ember, embercsoport által preferált értékeket felismeri és erről hajlandó dialógust kezdeményezni és folytatni.

A filozófia stúdium célja így az, hogy elsajátíthatóvá tegye a filozofálás alapképességét, a kérdezést, a problémaérzékenységet, a különböző gondolkodási képességek kimunkálását (elemzés, analízis, szintetizálás stb), valamint az életút megtervezését a mindennapi élettől egészen a végső kérdésekig.

Természetesen még egyszer fontos hangsúlyoznunk, hogy ezen képességek kifejlesztésének célja nem a parttalan filozofálgatás irányába mutat. Sokkal inkább az értékek értelmezése és értékelése válik perdöntővé, azoknak a párbeszédnek a kezdeményezése, ahol a *személyiség, szabadság, automómia, egész, tisztelet, tudás, szeretet és munka mindannyiunkat érintő megnyilvánulásai képezik a lehetséges és elérni kívánt konszenzus horizontját.**

Mindezek – könyvek, segédeszközök, pedagógiai programok – azonban csak kiinduló feltételek, ehhez még szükség van olyan kommunikációs képességekkel rendelkező és a filozófiát is tudó tanárra is (mint ahogy a matematika tanítása is ezt feltételezi!), aki képes a közvetítésre: a lehetséges és kívánatos dialógusok beindítására, aminek egyik fontos gyújtópontja a bölcselet.

* Erről lásd bővebben jelen sorok írójának *Antropológiai és etikai vázlatok* (Keraban Kiadó, 1993) című művét!